

Профессор. Ў.И.Умуров.,
Магистр. Ў.Ашуров
(СамДУ)

МОДЕРНИЗМ ВА БУГУНГИ ЎЗБЕК РОМАНИ (Биринчи маълола)

Ўзир кўпчиликини лўзилтиратиған масала – кейинги ўн йил мабойнида муайян адабий қодиса тусини олған ўзбек модернистик оўлими, унинг жақон модернистик оўлими билан муштарак ва айри жиқатлари каби масалалардир.

Аввало, модернизм қалди. Модернизм французча “moderne” сўзидан олинған бўлиб, луғавий маъноси “янги”, “замонавий” деган тушунчаларни англатади. Бу оўлимнинг муқим хусусиятларидан бири-эски лўлиплардан чекиниб, янги эстетик усуллардан фойдаланиш. Модернизмнинг лўнун лўидалари ўн тўлўизинчи асрнинг охирги чорагида ўша даврда жақон санъати, адабиётининг маркази саналған Парижда ишлаб чиљилған ва иккинчи жақон урушидан сўнг Европада оммалашған(1950-1960 йиллардан Европада постмодернизм даври бошланади). Шунингдек бу оўлим дунёнинг деярлик қамма халълари адабиётига тарљалиб улгурди қам. Қатто Ўарб модернига лўизлиш, ўта анъанавий саналған япон адабиётидан қам мустаққам ўрин эгаллади. Бунинг исботи тариљасида Хуршид Даврон таржимасида босилған “Денгиз япрољлари” тўпламига бир назар ташлаш керак. Тўпламни ўлиш мобайнида япон модернчилари ижодига фаранг новаторлари лўй тариља таъсир ўтказганини дарров илљаймиз. Шунингдек мазкур оўлим турк, қинд, корейс, араб, форс адабиётларида қам ўз ўринга эгадир.

Бу нарса шуни таъкидлаш жоизки, мафкуравий ёндашув устувор бўлған ХХ аср адабиётида янгича ноанъанавий изланишларга, модернизмга муносабат яхши бўлмади. Шу даврда соцреализм лўлипидан чеккага чиљиш инкор этиларди. Шунинг учун бу йўналишда ривожланиш ижобий тус олмади. Бўлмаса, 20-йиллардаёль Фитрат, Чўлпон, Ўодирий, Қамза сингари пешљадам ўзбек адиблари ижодида ХХ аср жақон адабиёти адабий тафаккурида энг янги жараёнларга оқангдош хусусиятлар, аниљрољ лўилиб айтадиган бўлсак, модернистик оўлим белгилари намоён бўла бошлаган эди. Бу, албатта, тасодифий эмас эди. Чунки бу даврга келиб ўзбек адиблари жақон адабиётидаги янги жарёнлар билан яљиндан танилиш имконига эга бўлгандилар. Бундай танишув хилма-хил йўллар орљали амалга ошди. Энг муқими, лўатор адибларимиз ўша лўизљин янги жараёнлар юз бераётған, улар қалди жўшљин бақс-мунозаралар кетаётған юртларда яшаб, ўлиб, ишлаб, ўшандай янгиланишларнинг гувоқи, қаттоки иштирокчисига айлангандилар: Фитрат аввал Туркияда, кейин Москва ва Ленинградда бўлади, Қамза қаж сафари бақонасида кўплаб мамлакатларни кезади, Ўодирий билан Чўлпон Москвада яшайди, Ойбек Ленинград таљлимини олади. Ўодирий, айлिल्са, Чўлпоннинг Москва таассуротлари, у ердаги маънавий-адабий қаетга доир маълолаларини, улардаги нозик кузатишларини, Ойбекнинг Нева бўйларида туљилған лирикасини эслайлик. Булар шунчаки бир таассурот, поэтик лўайдлар эмас, балки ёрљин истеъдодлар кўнглида куртак ёзаетған янгича

адабий майллар, бадий-эстетик принципларнинг нишонлари эди. Ўша кезлардаёқ улар яратган асарларда замонавий Оврупа адабиётидаги янги адабий-бадий олимлар, уларга хос энг “янги приёмлар” у ёки бу кўринишда намоён бўла бошлади. Модернизм кўринишлари сифатида футуризм, символизм, экспрессионизм сингари латор тушунча, атамалар тез-тез тилга олинадиган бўлди...

“Шўро адабиётида кам таълиълар қар ланча кучли бўлмасин, айрим ёзувчилар янги шакллар излашдан тўхтаган эмас. Фалат бу ёзувчиларнинг ижодида модернистик изланишлар ё фантастик элементлар оръали ёки сатира ва юмор ёрдамида ифодаланган. Жумлада машқур М.Булгаков “Ит юрак” номли лиссасида бир профессорнинг тажрибалари туфайли итдан одамга айланиб лолган шахснинг партияга кириши ва катта идораларда ишлаб, итларга хос қаракатлар лилишини жуда ёрлин очган. Ёки ёзувчи В.Вайнович 70-йилларда яратган “Аскар Чонкин” лиссасида шўроча кўр-кўрона садолатнинг авра-астари аҳдарилган. Албатта, бу асарнинг кеч лайсиси кукмрон мафкура дарҳаларининг биронтасига ёллан эмас. Чунки шўролар замонида “докийлар”га маълул келадиган ёзувчиларгагина кенг йнл бериларди. Бундай ёзувчилар шаънига танлидий гап айтиш, уларнинг ижодидаги нулсонларни кўрсатиш мумкин эмасди. Бундай ёзувчилар лолган камма ёзувчиларга нрнл сифатида кўрсатиларди ва гнё уларнинг асарларига нхшатиб ёзишга даъват лилинарди. Масалан, Горкий-шўро адабиёти асосчиси, Маяковский – даврнинг энг атолли шоири, бинобарин, камма ижодкорлар улардан нрнл олиши керак эди. Кнп валт нтмасдан бундай адабиётнинг миси чилди. “Шўро адабиёти”деб аталган адабиёт айрим мустаснолардан латий назар, жуда ҳариб, жуда нимжон, рангсиз, луруль, бетабир адабиётга айланиб лолди. Натижада миллионлаб одамларнинг адабиётдан ихлоси лайтди, китоб нлмай лнйишди”¹.

70-80 йилларга келиб, нзбек адабиётида жонланиш юз беради. Айрим ижодкорлар (Мурод Мукаммад Днст, Тоҳай Мурод, Омон Мухтор, Хуршид Днстмукаммад) ижодида ноанъанавий янгича оканглр, изланишлар кузатилади, бирол улар кам бугунгидек кенг ва теран маъно касб этмаган... бугунги модерн эмас эди.

Маълумки, Истиъллол йилларида модернга бўлган лизилиш кучайди. Анъанавий реализм услубида ёзилаётган асарлардан кўра, модерн асарлари устида лизин тортишувлар сабабли, буни таъкидлаяпмиз. Яъни адабий жамоатчиликда–модерн тарафдорлари, унга ларши чилувчилар ва муросали фикр билдирувчилар бу бакс-мунозараларни юзага келтиришди. Улардан бири Шукур Холмирзаевнинг “Жаконбоп асар ёза оламан лекин...” номли Сафар Оллоёр билан бўлган суқбат шундай кечади:

“ - Модернизмга умумий нултаи назарингиз ланалъа?

- “Модерн” дегани асли “янгилик ” дегани шу нринда бир гап. Бир пайтлар Абдулла Ёодирийнинг Сотти Кўсайн билан савол-жавоби газетада босилган. Шунда Сотти Кўсайн Ёодирийга асарингиз, хусусан ,“Нткан кунлар” анча жнн дейди ва исботлаб беради. Ёодирий буни бўйнига олади

¹ Шарафиддинов О. Модернизм жнн кодиса ... эмас. //НзАС газетаси, 2002 йил, 7 июн.

ва мен бу асарни дoston, эртак эшитиб юрган халъ учун ёзганман, аммо Оврупа модерн услубида ёзиш кам льһимдан келади”²,-дейди.

Бу билан Шукур Холмирзаев ньљувчилар савиясига эътибор ларатади. Яъни, Абдулла Љодирй айтганидек “дoston, эртак эшитиб юрган халъ учун кам асарлар ёзиш кераклигини таъкидламољчи бњлади. Албатта, бунда, адиб калъ бњлиши кам мумкин.

Лекин “...бир нарсадан огоќ этиб льһймољчиман: изланишлар бoбидa эќтиёт бњлмољ керак, негаки, янги нарса камма валът кам фалъат янгилиги учунгина яхши бњлавермайди, шунингдек, эски нарсани кам фалъат эскилиги учун “пуф, сассиль”ља – чильариш мумкин эмас. Мен камма ёзувчилар аскар болалардай ладди-љомати бир-бирига ньхшаган олачипор форма кийиб олсин, демoљчи эмасман. Мен фалъат шуни айтмољчиманки, биз реализм деб баъзан кесатиль билан, баъзан киноя билан, баъзан ђашлик билан тилга оладиганимиз – услуб кали унча лъариб щолгани йњль. Айниљса, бизнинг щзбек адабиётимизда. Бизнинг адабиётимизда реализм шаклланаётганига эндигина бир аср валът бњлди. Эќтимолки, бу валът ичида реализмнинг бор йњђи щн гулидан бири очилгандир”³.

Янги давр щзбек романчилигининг шаклан ва мазмунан янгиланаётганлигини роман жанрининг ички талабидан келиб чильлан зарурат деб тушуниш керак ва бу табиий кол. Књпгина ёзувчиларимизнинг (Шукур Холмирзаев. Омон Мухтор, Хуршид Дњстмуќаммад, Шойим Бњтаев, Тњхтамурoд Рустам) романларида бадий талљин књп oвозлилик даражасига књтарилиши, ноанъанавий талљин услубларининг льһлланилиши бугунги кунда щзбек ромaннавислари томонидан полифоник, камда модерн романларига хос бадий меъёр ва мезонлар щзлаштирилаётганидан далoлат беради. Айнан мустаљиллик даврида Ж.Жойс, М.Пруст, Ф.Кафка, Г.Маркес каби етук ђарб ромaннавислари ижодига бњлган лъизильиш, улар льһллаган бадий талљин услубларининг таќлили – щзбек романчилигини жакон романчилигининг илђор ањъаналари асосида юксалтириш учун интилишдир. Шу сабабдан кам мустаљиллик даври щзбек романчилигининг таралъиёт тамойилларини аниљлаш учун ёзувчиларимиз ижодига таъсир щтказаётган модерн романчилиги хусусида сњз юритишни лoзим топдик.

Янгиланаётган жамиятда миллий истиљлол таъсирида Инсон онгида, руќиятида кечаётган покланиш жараёни романда щз инъикосини топар экан, табиийки, инсон каёти щзига хос мураккабликлари, зиддиятлари билан биргаликда талљин этилади. Бу давр романчилиги таќлили шуни књрсатадики, нафалъат ањъанавий, балки ноанъанавий романларда кам романга хос тафаккур мезони щзига хос тарзда намоён бњлган.

Албатта, ноанъанавий роман кам бадийлик нуљтаи назаридан роман жанри талабларига жавoб бериши шарт. Аммо бунда роман лъандайдир бир эталон сифатида яратилади деган нотњђри хулoса келиб чильмаслиги керак.

² Холмирзаев Шукур. Жаконбоп асар ёза оламан лекин ... ЉЗАС газетаси, 2002 йил, 22 ноябр.

³ Шарафиддинов О. Модернизм жњн кодиса ... эмас. //ЉЗАС газетаси, 2002 йил, 7 июн.

Ќар бир роман яратилиши жикатидан услубан янги, бетакрор бѣлиши билан бирга, ъзидан олдин яратилган роман жанрига хос бадий компонентларни ъзгарган, ривожланган ѳки бошља шаклда ъзида мужассам этиб, романнинг жанр таральѳетини кам таъминлаши керак. Жанр таральѳетининг прогрессивлик ѳки регрессивлик хусусияти эса кар бир роман индивидуаллиги билан бођлиљ. Романнавис ѳзувчининг вазифаси роман ва бадииятини таъминлаш билан чекланмайди, у жамият таральѳет тадрижини фалсафий мушоќада љилиш ва мантиљий англаш орљали романга бадий талљин учун жалб этилаётган жамият тафаккурига монанд роман тафаккурини яратади.

Достоевскийнинг полифоник романларига хос психологик таклил романдаги књп овозлиликини таъминловчи ѳзувчи услуби сифатида, ѳки Пруст романларида љакрамон яшаб џтган реал вољелик онг призмасида таклил этилаётган “валт” чегараси каби намоён бѣлиши роман жанри тадрижида юзага келган. Бирон-бир бадий жараён џз даврини шунчаки яшаб џтиб кетмасдан, ваљти-ваљти билан роман жанри ички талабидан келиб чилљан ќолда намоён бѣлишини књрсатади. ХХ асрнинг џрталарида ѳарб романчилигида ва унинг атрофида юзага келган бакс-мунозараларда инкор этилган модернизм ва реализм синтези 80-йилларга келиб роман жанри динамикасини таъминловчи асосий услублардан бѣлиб љолди. Катто бундай услубий янгиланиш сњнгги џн йилликдаги џзбек романларининг шаклланишида яљљолрољ сезилмољда. Омон Мухторнинг “Минг бир љиёфа”, “Књзгу олдидаги одам”, “Тепаликдаги хароба”, “Афлотун”, “Майдон”, Хуршид Дњстмуќаммаднинг “Бозор”, Тњхтамурод Рустамнинг “Капалаклар џйини” каби романларида ѳарб модерн романлари поэтикасига хос бњлган љакрамон онгида кечаётган эврилишлар талљини џзбек романларига роман тафаккурини бадий инњикос љилишда ѳзувчи љњллаган услублардан бирига айланмољда. Зикр этилган романлар поэтикасининг џзига хослиги нафалат вољеликка ѳки инсонга нисбаттан талљин муносабатининг џзгарганда, балки роман ички тузилиши, шу билан бирга, стилистикасининг кам џзгарганидадир.

Ќозирги давр романчилигида кечаётган бадий эврилишлар адабий жараённинг бир мунча фаоллашганидан дарак бериши баробарида, роман динамикасига кам таъсир љилмай љолмайди. Романчилик ва унинг теграсида кечаётган бакс-мунозаралар, илмий тадљилотлар таклили таральѳий этган жамиятларда бњлгани каби бизнинг жамиятимизнинг кам бадий эстетик тафаккури даражасини айнан роман инкишоф этиши, бугунги муттасил џзгариб бораётган адабий жараёнда роман талдири ѳзувчиларимиз учун кам, адабиётшуносларимиз учун кам энг муќим муаммо бѣлиб љола беришини књрсатади. “Жанр џз даврига ва џз ѳзувчисига монанд бњлади: Њзи мансуб даврни нафалат тасвирљайди, балки унга аниљлик кам киритади”,-деб ѳзади адабиётшунос Н.Дулва. Демак, истиљлол даври романчилиги нафалат џзи мансуб даврни тасвирљайди, балки даврга хос тафаккур роман тафаккури сифатида шаклланади. Турли-туман џзгаришлар, иљтисодий муаммолар, инсон онгида юз бераётган џзликни англаш џњлидаги силсилалар љакрамон “мен”и бѣлиб роман тилига књчар экан, куз ќавосига џхшаш џзгарувчан инсон табиятини тасвирлаш

анъанавий романлар поэтикаси рамкасига сиҳмайди, шу сабабдан кам ёзувчилар мураккаб лурилишли роман поэтикасига мурожаат этадилар. Бу жараён, айниҳа, XX асрнинг охирги ўн йиллигида бир мунча изчиллашди.

Ўзбек романлари шаклан янгиланибгина ўолмай, балки, энг муқими тафаккур мантили жикатидан моқиятан кам ўзгармольда. Ўзбек романчилигининг бўй – бабини кўрсатиб турган отахон ёзувчилар сафига ёш романнавислар ўншилмольда. Ноанъанавий ўзбек романларининг яратилиши, табиийки, тобора фаоллашиб бораётган адабий жараёнга кам ўз таъсирини ўтказмольда. Шундан келиб чиқиб, Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуқаммад, Тўхтамурод Рустам романлари мисолида миллий истиљол даври романчилигида шаклланиб, муайян бир поэтикага эга бўлиб бораётган ноанъанавий услубда яратилаётган роман жанри янгиланаётганини таъкид этмольчимиз. Бу мулоқазаларни Омон Мухтор романлари тақлили ва тадўили мисолида, иккинчи маўолада исботлашга ўтамиз.

Профессор. Қ.И.Умуров
Магистр Қ.Ашуров
(СамДУ)

МОДЕРНИЗМ ВА ОМОН МУХТОР РОМАНЛАРИ **(Иккинчи маўола)**

Омон Мухтор романлари бадий-илмий тадўилўтга яўин бўлиб, чуўурроў мушоқада юритилса, бизга нотабиий туюлган ифода, мавзу, қатто услуб орўали ўзимиз, ўзлигимиз, Шарў тафаккури бадий инкишоф этилганини англаймиз. Вольеликнинг худди шундай инсон ва коинот, инсон ва жамият нуўиаи назаридан “нотабиий” бадий тасвир воситалари орўали бадий ифодаланиши ўзбек романчилиги таснифида ноанъанавий романлар

тамойилини очиб берди, десак адашмаймиз. Ўзбек романчилигида ноанъанавий роман жанрининг шаклланишида ёзувчи О.Мухторнинг ўз ўрни бор.

“Омон Мухтор “бадий тадъийот”ларининг замири нимада, уларнинг келажиги қандай?” - деган саволга жавоб излаб, ёзувчининг ўзига хос услубларини ўрганиш маъсадида унинг ижодини тақлил этар эканмиз, бу романларда наср ва назм уйғунлашиб кетгани, унинг қис-туйғулари, қайт қалъидаги фалсафий мушоқадлари, ўй- хаёллари лиризм билан суўйрилганини кўрамиз.

Давр ўтмоляда, замон ўзгармоляда, демак, одамлар онги қам ўзгармоляда. Кечагина шов-шувлўрга сабаб бўлган асар бугун ўлўвчини ўонийтирмаслиги мумкин. Бу билан биз асло вайт ўтиши билан қар қандай асар эскиради, истеъмолдан қильади, демольчи эмасмиз. Аксинча, бадий асарнинг қалъийий ўийматини баъзан вайт масофаси қам белгилайди. Роман тафаккури тақлиф этган фалсафий бақсга ўлўвчи тайёр бўлмаган аксар қолларда шундай жараён кечилини Пруст, Жойс, Кафка, Сартр романларининг таъдиридан қам англаш мумкин.

Омон Мухторнинг “Майдон” ва “Афлотун” романлари талъин услуби, воъелик талъини ечими билан бир – биридан фаръ ўилса-да, талъинга жалб этилган манбаа ва муаммони роман ўоясига сингдириб юборилиши жикатидан ўзаро муштарак. “Майдон” романи мутооласи жараёнидаёль жақон адабиёти дурдоналари бўлмиш “Асрга татигулик кун”, “Ўн бир негр боласи” романларига хос бадий компонентлар “Майдонга” қам хос эканлигини англаймиз. Шунингдек, “Уч мусулмон ва бир ўиз” қалъидаги қикоят замиридаги моқиятни “Майдон”да ўльандек бўламиз.

Эътироф этиш керак, ноанъанавий талъин йўллариининг шаклланишида нафайат ўарб модерн романларининг, балки мумтоз ўзбек адабиёти, халъ оўзаки ижоди анъаналарининг қам таъсири эътиборга молик. “Қўзгу олдидаги одам”, “Афлотун” романларида фалсафий мушоқада, “Минг бир ўиёфа”, “Тепаликдаги хароба”да психологик тақлил, Тўхтамурод Рустамнинг “Қапалақлар ўйини”да абсурд ўоя бугунги кун мисолида очиб берилиши романчилигимизда ноанъанавий услубларнинг юзага келишида биз яшайтган воъелик қам алоқида ўрин тутишини кўрсатади.

Ёзувчининг “Минг бир ўиёфа” романи тақлилига ўтишдан олдин, ушбу роман қалъида “Икки оўиз сўз”ни келтириб ўтайлик:

“Қим ўлйсин – ўлимасин очийўини айтишим керак бу – хаёлийми, фалсафийми, шунаъа бир асар!

Албатта, ёзувчи қар қандай асарда ўзи кузатган – эшитган, кўрган қайт қалъийатларини акс эттиради. Лекин барибир, бу асар хаёл мақсули; мен қайтдаги аниль воъеалар, одамларни – бўёль бериб, умумлаштириб юборишга қаракат ўилганман.

Асардаги қикоятларда, асосан, қар хил одамлар учраганидан кимгадир улар бир-бирига деярли боўлиль эмасдек туюлиши мумкин. Аммо зийрак ўлўвчи нега уч қикоят яхлит асар деб аталгани, маъно ва мазмун нимадан иборат эканлигини ўзи илўаб олади, деб ўйлайман.

Яна бир гап. Ушбу асарни барча – дунёда бўлган, бор, туғилажак гўзал инсонларга бағишладим...”⁴

“Минг бир лийёфа”нинг асосий сюжет чизиғи истеъдодли шоир Абдулла Қасим, Бурқон Шариф, Садиржон ва Насриддин каби образлар қайти бўйлаб ўтади.

Асарда Абдулла Қасим бош қаҳрамондир. Унинг у дунёси ва бу дунёси асарда воқеалар силсиласида ривожлантирилиб, тасвирлаб борилади. Бурқон Шариф, Садиржон ва Насриддин қабилар эса асосий образлар қисобланади. Уларнинг бу дунёсидан асарда лавқалар чизилади. Шунингдек асарнинг ёрдамчи образларига Қалима, Гулҳумор, Ботир Опполов, Кабиров, Рақим иккинчи, Ёулумжон ва уч киши – “бўй басти лилипутдан сал каттарол, қаримсиль-қўса... қош-қипригини илғаш лийин бўлган, боши устарада таъир қирилган қимса... Чўтир-қилай бир зот” қабиларни қўрсатиш мумкин.

Романда ўққа қикоят мавжуд. Биринчи қикоят тўрт манзара, қолган икки қикоят эса яққа манзаралар қизғиси асосига қурилган. Булардан биринчи қикоятдаги биринчи манзара “Тутқун”да Абдулла Қасимнинг қорқолонлар қўлида ақирдалик қечмиши, унинг олдинги қайти ва қилими воқеалари тасвирлаб берилади. Иккинчи “Қарвоз”да эса Абдулла Қасимнинг қанидан ақралиб қильқан қўқи, қасадини қабрға қўймагунларига қандан ақралолмай, қз қасадини таълиб қилиб қурганлиги манзараси қизилади. Учинчи, “Тўр азоби” ва тўртинчи “Сўнги қун” манзараларида Абдулла Қасимнинг қасади қабрға қўйилган қайтдан лийёматгача бўлган вайтгача қутиши, қъни, Қарзах даври (узоқ давр) аталмиш вайт оралиғи воқеалари ва бу даврда қаришталар (Мунқар-Нақир) билан қилган савол-жавоблари, шунингдек лийёмат қуни машқаргоқдан тўғри дўзахга равона бўлганлиги, сўнги гуноқларига қараша қазони қтагач, Фоний дунёда қилган қхшилиқлари ўқун қаннатга қетганлиги воқеалари тасвирланади.

Қуллас, қўлорида қўриб қтганимиз, романнинг биринчи қикоятида Абдулла Қасимнинг фоний дунёдаги қоқили қайти ва боқий дунёда, фоний дунёда қилган гуноқлари ўқун бир оз муддат қазони қташи, сўнги савол ишлари ўқун муқофотланганлиги, қаннатда роқат-қароқатда қашашга қукм этилганлиги воқеалари тасвирланади. Шу билан Абдулла Қасим романда бошқа қўриниш бермайди. Қалат, романнинг қатта қисми қисобланган “Олисдаги одам” ва “Ақдиннинг болалиги” каби қикоятларнинг айрим қўринларидагина Бурқон Шариф, Қалима ва Садиржонлар қомонидан эсланади, хотирланади. Шунингдек бу қикоятларда Абдулла Қасимнинг асарлари – шеърлари ва “нақрий узунди қйлари”муаллиф қомонидан очилдан-очил қўувчига қавола этилади.

Абдулла Қасим шеърларини асарда берилиши наср ва шеър уйғунлигини таъминлаган. Асарда шоирнинг Севги, Она, Ер, Ватан ва Насриддин Ақнди қалида ёзилган шеърлари қўрин олган.

⁴ Мухтор Омон. Тўрт қомон қйбла. Тошқент – 2000 йил. (Бундан кейин Ушбу қитобдан олинган илтибосларнинг бетларинигина қўрсатамиз).

Романинг иккинчи “Олисдаги одам” кикоятининг сюжетида Садиржон фаол иштирок этади. Унда Садиржоннинг Гулхумор исмли лизни севиб льолиши ва Гулхуморнинг мақаббатда бебурдлик льилиб, мансаб, нафс льурбонига айланиши манзаралари чизилади.

Учинчи кикоят “Афандининг болалиги ”да эса, Насриддининг болалиги унинг каёт сълмольларининг турли йълларини босиб ътганлиги манзаралари тасвирланади.

“... адабиётда анъана бъллиб келган ижобий ва салбий лақрамон тушунчаларидан кечдим дейди ёзувчи. - Инсоннинг ъзида каммаси эзгулик ва ёвузлик мужассам, деган ладим шарль фалсафасига таяндим. Мана эсласангиз, “Мингбир льиёфа”да Абдулла Каким – гуноқлари бор ва эзгу ишлари кам кълп. Буркон Шариф кам худди шундай. Кеч лайси бир лақрамоним юз фоиз ижобий ёки салбий эмас”(418-бет) .

Даркальлат, асар лақрамонлари Абдулла Каким кам, Буркон Шариф кам, адабиётимизда одат тусига кирган на “ижобий”, на “салбий” лақрамонларнинг биронтасига ъхшамайди. Улар бир пайтнинг ъзида хоксор, забун, нотавон; кам фидойи-жасур, кам гуноқкор-љусурли, кам савоб ишлар льилган одамлар. Лекин шуниси борки, “ижобий ”ва “салбий ”тушунчалар онгимизга ътиришиб льолгани учунми, беихтиёр уларни “ижобий ” образлар деб кетаверамиз. Ва йъл льыйган хатоларини, бъллиши керак бълган табиий бир колдек лабул льиламиз. Аслида, тушунишимизча, кеч лайси одам “ольдан” кам “оль” ёки “љорадан” кам “љора” бъллиши мумкин эмас.

Бу ѓаройиб табиат йигитлар шундай бир даврда, муќитда яшадики, улардан, асосан, Абдулла Какимга каёт асло кулиб больмади; отасиз ъсди (отасини бекорга ламаб йълъ льилиб юборадилар), кейин волидасидан кам айрилди. Бутун умри кун кълриш учун льулдек ишлаб, очлик – юпунликда, ѓарибликда кечди. У – инсон шахси, эрки топталган, илоќий, инсоний ладриятлар, имон – эътиљод оёль ости льилинган, халълимиз табиатига, руќиятига бегона даќрий эътиљод хуружи камма ёлни тутган, даќрийлик ѓолиб келган замон фарзанди. Бундай шароитда у ўзининг виждоний эрки, шахсий бахти, муќаббати учун курашмади, курашолмади. Кўнгил льўйган лизни онасига маълул тушмагани учун ундан ўзини тортди; айни пайтда у льалбида айрим больий инсоний туйѓуларни сальлаб льолади – латор яхши шеърлар ёзди. Насриддин Афандининг болалиги калъида жиддий асар яратди. Аммо уларни чилъариш учун ўзини ўтга – чўльла урмади, буни беъмани машѓуллот, ўзи учун ор санади. У умрида бир бор мардлик, фидойилик кўрсатди – яљин одами калъилат, адолат йўлида курашаётган дўсти учун каётини, жонини фидо этди. Аммо дўсти бу жасорат ладрига етмади. Шу тариља Абдулла Каким бу фоний дунёда бир нави яшаб ўтди, баќоли льудрат ўзгаларга яхшилиқ льилмольчи бўлди. Афсус, тириклигида ладр топмади, уни льийнаб ёвузларча ўлдиришди, ўлиги сарсон – саргардон бўлди, катто, у ўз номи льолиб, дўстининг номи билан лабрга кирди. Бу дунёдаги кўргиликлар етмагандай лољайдлиги, сусткашлиги, бу дунёга келиб одамдай яшаб ўтмагани, ўзлигини тўла англаб етмагани, имон-эътиљодда собит турмагани учун аввал лаќадда жазо олади, сўнг льиёматда.

Шоир бу “кальсизлик”лардан бошида ажабланади. Шунда фаришталар гуноқини юзига тўкиб соладилар: “... сен каммани лаяъларгадир чорлаб, каммага гап ўргатгинг келарди. Шоирман, деб баъриб- чаъиришни касб лилгандинг. Аммо, мен ўзим аслида кимман, инсон бўлиб нимага эришдим у нималарга эришмадим, деган гап баъзан хаёлингдан кам ўтмасди. Қолбуки, инсон учун ўз- ўзини билиш, ўзининг ақволига тушуниб етиш энг юксак даражадир... Сен худога ишонардинг. Шунинг баробарида, шоклар – арбоблар, дегандек дунёда кукмини ўтказиб яшаган, ўзини бутун қаётнинг хўжайини деб билган лаясидир кибор, манман кишиларга худодан кам кўпроқ ишонардинг!.. ” (63-64 - бетлар).

Фоний дунёда шундай гуноқлар лилгани, имон- этильодда содиль турмагани рост, бунга ўзи кам илрор. Бирол буларни ўзгалар гуноқи олдида арзимас нарсга деб билади. Олий калъилат шуки, гуноқнинг катта – кичиги бўлмайди, қар ким ўз лилмиши учун бу дунёда кам, лийёматда кам ўз улушини олади. Яна бир калъилат шуки, бу фоний дунёда лилинган савоб ишлар изсиз, жавобсиз, мукофотсиз лолмайди, самараси эртами – кечми албатта рўёбга чилди. Шоир гуноқига яраша жазони олгач, савоб ишлари учун авф этилиб, дўзах азобидан фориҳ бўлади, бу дунёда эса унинг номи, асарлари халъла лайтади.

Бу хоксор, дарвиштабиат одам қаёти, лисмати, фоний ва болий дунёдаги саргузашт-кўргиликлари асарда ёзувчи учун бир маънавий кўзгу вазифасини ўтайди, романдаги бошла жамики персонажлар лийёфаси, лилмиши шу кўзгуга солиб бақоланади. Бу камсулум, гуноқкор банда ларшисида бутун бошли мустабид тузумни лўлида тутиб турган зўравон, шафлатсиз ёвуз кучлар, мунофиль, лийёфасиз, имонсиз кимсалар лилмиши гуноқи азим экани аён. Модомики, шоирдек беозор банда бу дунёдаги айрим гуноқлари учун шунчалар азоб – уљубатларга гирифтор бўлган экан, бундай зўравонлар, мунофиль, имонсиз кимсаларнинг охирати нима билан тугаши маълум – буни ўйлашнинг ўзи дақшат! Мана шу камсулум йигит ларшисида улкан мансаб – мартаба масканидаги катта мансабдор шахслар – Кабиров кам, Опа кам, Опољов кам ўта майда, чучмал кимсаларга айланади, қатто жинойтчиликка ларши ўт очиб, жасурлиги билан эл орасида танилган Бурқон Шариф кам, умри эл саломатлиги йўлида кечаётган куюнчак шифокор Садиржон кам кичкина, жўн одамлар бўлиб кўринади.

Романда яна шундай, ҳаройиб бир қолат мавжуд. Абдулла Қаким кўринишда дўсти Бурқон Шарифга ниқоятда ўхшаш. Абдулла Қаким қалок бўлганида Бурқон Шариф сафарда эди. Абдулла Қакимни Бурқон Шариф деб дафн этадилар. Бурқон Шариф сафардан лайтганида унга Абдулла Қаким деб муносабатда бўладилар, қатто Бурқон Шарифнинг умр йўлдоши кам бу икки шахсни бир- биридан ажрата олмайди. Бу қол айримларга сунбий, ўта муболаҳадор бўлиб туйилиши мумкин. Бирол бунда муқим калъилат, жиддий маъно бор. Мустабид тузум, яккақоқим мафкура одамларнинг, қатто пешладам сиймоларнинг “мен”лигини, ўзлигини емирди, уларни лийёфасиз кимсага айлантирди ёки лийёфасига соя солди; шу тарила уларнинг кам бу дунёсини, у дунёсини мақв этди. Лийёфасиз бундай кишиларда имон-этильод бўлмайди. Модомики муайян қолларда этильоддан чекиниш Абдулла Қаким ва Бурқон Шарифдек кишиларни кам

лъиёфасиз қолга келтириб лўйган экан,. бутун умри лабоқатлар билан мурсаю мадорада бўйин букиб, замонага мослашиб ўтган бандаларнинг қолига, лисматига вой! Шу тариқа адиб лъиёфасизлик – имонсизлик, эътилодсизликнинг фожеасини бутун дақшати билан кўз олдимизда гавдалантиради.

Асарнинг ифода тарзига хос муқим хусусиятларидан бири шуки, ёзувчи лъалами бу фоний дунё воъеалари ифодасидан нарига – боъий дунё саргузаштлари тасвирига эркин кўчади, асар етакчи лақрамони иккига ажралиб руқи билан тани айри қолда, бири иккинчисини таълиб этиб юради, асарда жиддий реалистик тақлил илоқий – руқоний тасаввурлар, талъинлар билан эркин туташади.

- Ёзувчи мунальид Акмад Отабой билан бўлган бир суқбатида шундай дейди: “Баъзи ўлувчилар бу лақрамонларнинг айримлари хаёлийми, деб сўрашади. Улар қаётда бор одамлар. Лекин мен ижодий тажрибам давомида фантастика кам ёзиб кўрдим, хаёлий драмалар, янги эртаклар ёздим. Хаёлийликни ўргандим. Саргузашт, детектив асарлар кам ёзиб кўрдим. “Мўжиза”, “Вазифа” деган лъиссаларим чилъан, детектив лъиссалар. Кейин шуларнинг каммасини бирлаштириш керак, деган фикрга келдим. Адабиётнинг ўзида эришилган қамма нарсаларни, детективга хослик қам, хаёлий, фантастик белгиларни қам иложи бўлса бирлаштириш керак экан. Чунки, инсон шуларнинг каммасининг ичида яшаркан. Демак, инсоннинг ана шу томонларини кўрсатсак, шахс мураккаблигини акс эттиришга маълум даражада эришар эканмиз, деган фикрга келдим. Романларимда бунини лъай даражада амалга оширдим, ўлувчиларимга қавола” (418-бет).

Юъорида ёзувчининг келтирилган фикрлари “Минг бир лъиёфа” романига қам тегишлидир. Ёзувчи айтганидай “детективга хослик қам, хаёлий, фантастик белгилар” қам бу романда бор. Масалан, Абдулла Қакимнинг корчолонлар лўлида азобу уълубатларга гирифтор лъилиниши детективликка хос хусусиятдир.

Романнинг “Тутлун” манзараси мисолида бунини кузатамиз.

“Сармаст арилар ђўнђиллаб,учиб,навбат билан унинг лъонли баданига чиппа ёпишишар,аёвсиз чаъишар эди.

Қаммаси тушунарли, - деб нъилади у нъича–ари инига чъп суъишнинг оъибати лъандай бълъишини кърсатиб лънъишмольчи! Қайвонлар...” дея хона бурчагида хаёл сура бошлайди. Ва ноқалъ азоб-уълубат чекаётганлигидан, руқан эзиларди.

“Бундай пайтларда инсон кимгадир сиђиниб-суяниш, ёлвориб-илтижо лъилишини истайди.

Эгни билан бошини нъраб, бурчакда ётганича, у қам шу аснода беихтиёр ингираниб Қалимжон! Қалим! Қалима! – деб юборди...

Манзиллар чекиниб, деворлар суруниб, эшиклар лъулаб, беҳосдан Қалима хонага кириб келганича, унинг ръпарасида тълхтади.

У ерда эмаклаб-судралиб, Қалиманинг оёъларини лъучиб, лъизнинг этагига юзини босиб, бахт ва бахтсизликдан маст кнъйда елкалари титраб, тълъилиб, узоъ кнънгир-кнънгир йђлади.

-Шунча йил лѡерда эдинг Ќалимажон? Нега мени йнѡламадинг?! Ахир, мен сенсиз яшай олмайман-ку!-Љызга, никѡят, дардларини баѡн ѡила бошлади у...

...Ќалима бирдан киприклари намланиб, тиз чнѡкиб, уни бнѡйнидан ѡаттиль ѡучди.

-Бунчалик нѡзингизни ѡон ѡилманг, илтимос. Ќали ѡшсиз. Йигит киши учун нѡттиз ѡш нима! Сиз учун ѡаммаси олдинда. Ќаммаси яхши бнѡлиб кетади!..”

Шундай тарзда Абдулла Ќаѡим билан Ќалима сукбатлашади.

Абдулла Ќаѡимнинг нияти Ќалимани бир кнѡриш эди. Никѡят ниятига ѡтгач, “Ќалима бѡхосдан кириб келган сингари бѡхосдан хонани тарк ѡт(а)ди” (24-25 - бетлар).

Кнѡриб турганингиздек, бу манзарада дедективлик ѡам, ѡаѡрамон хаѡлчанлиги ѡам, фантастик лавѡалар ѡам бор ѡкан. Демак, ѡзувчи романда шахс мураккаблигини акс ѡттиришда нѡзига хос йнѡл тутди деб, айтишимиз мумкин.

Бундан ташѡари Йнѡлдош Солижоѡов таѡкидлаганидек:

“Ќозирги замон насри нутѡи поэзия билан яѡинлашди (бу усул, айниѡса, Тоѡай Мурод ижодида яѡѡол кнѡринади), айна чоѡда, фольклорга хос кнѡп маѡнолилик, халѡ ѡнѡшиѡлари ѡангларидан фѡйдаланиш кучайди. Њзувчиларимиз эндиликда насрий асарларга онгли равишда шериятга хос тамойиллар – ритм, турѡл, вазн ва лирик такрорларни ѡам киритмѡдалар (бу усул Омон Мухтор ижодида кнѡп учрайди). Ќозирги адабий жараѡнда ритм прозаик нутѡнинг энг муѡим стихияси бнѡлиб ѡолди, шу билан бирга ривѡят афсона ва мифлардан унумли фѡйдаланаяпти”. Демак, ѡпик баѡн ранг-баранглашмѡда.

Хулѡса ѡилганимизда, модернизм инсоннинг ва у яшаѡтган воѡеликнинг иѡѡиятини, ички жараѡини тасвирлашни афзал билади. У инсон табиати, феѡл-атвори, муѡсабатларини ѡшѡора гавдалантиради; инсонни салбий ѡки ижѡбий ѡилиб тасвирлашдан ва кѡчиб, унинг тубанлигини ѡам, буюклигини ѡам, изтиробларини ѡам, хавотирларини ѡам, севгисини ѡам, нафратини ѡам, меѡру ѡлибатини ѡам, разиллигини ѡам, ѡнѡйингки, унинг бутун борлиѡини ѡчиш бош хусусият саналади.

Анна шу ѡлимнинг яхши ютуѡлари ѡстетик ѡарашлари Истиѡлол адабиѡтининг изланишларига мос келгани сабаб, у ўзбек шоирлари ва ѡзувчилари Р.Парфи, У.Азим, Ш.Раѡмон, С.Ашур, Мурѡ Муѡаммад Дўст, Ќ.Шайхов, Т.Мурод, Н.ѡшонѡул, О.Мухтор ва ѡабилар ижодида ўзининг гўзал намуналарини бѡра бошлади. Њзбек адабиѡтининг инсоншуѡслик моѡияти Яна жаѡоний хислат касбѡта бошлади... Бу йўлда Омон Мухтор “Минг бир ѡиѡфа”, “Тѡпаликдаги харѡба”, “Ќўзгу олдидаги ѡдам”, “Ффу”, “Афлотун”, “Майдон”, “Ишѡ аѡли” романлари билан жѡнбѡзлик кўрсатди.

Яна шуни таѡкидлаш жоизки, кѡч бир ѡлим ѡаѡт ва инсон тасвирининг ѡамма жиѡатларини ѡамраб ѡла билмайди, инсон ѡаѡида англанган ѡаѡиѡатларнинг сабѡларини ўзидан кейинги Янги ѡлимлар учун узатади ва анна шу сабѡлар Янги бѡсѡич пойдевори бўлиб, Янги ѡлимлар тарихида ѡали англанмаган ѡаѡиѡатларнинг кашфи давом

этаверади; адабиёт ривожі тўхтовсиз қаракат ылгани сайин инсон қалыдаги қалылат тобора чульурроль аксини топаверади.